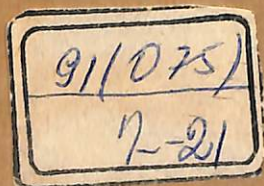

Memorandum

Re: [illegible]

P. [illegible]

1913

-5 OCT 2011

Am-1569

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

Գ. Տ Ա Ր Ի

I

ԾՆՆԴԱՎԱՅՐ

(ԹԻՖԼԻՍ ԲԱՆԱԳԱՐ)

II

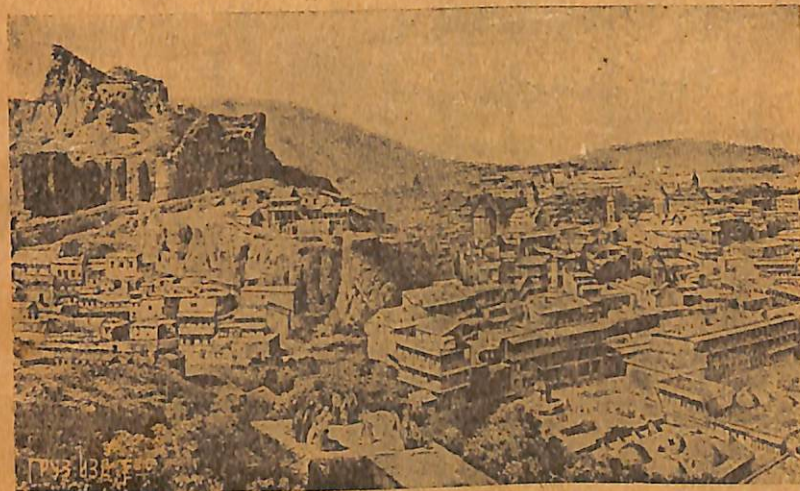
ԲՆԱԳԱԽԱՌ

(ԹԻՖԼԻՍԻ ԳԱՐԱՌԻՆԻ)

III

ԿՈՎԿԱՍ

(ԹԻՖԼԻՍԻ ՆԱՀԱՆԳԸ)

ԿԱԶՄԵՑԻՆ

ՄԻ ԽՈՒՄԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան „ՀԵՐՄԵՍ“ Գրախոսական փ. № 6

1913

91(075)
7-21

3-4471/2 ԳԱՍԱԳԻՐԳ
(075)

-21

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Գ. Տ Ը Ր Ի

I II
Ծ Ն Ն Դ Ա Վ Ա Յ Ր || Բ Ն Ա Գ Ա Ի Ա Ռ
(ԹԻՖԼԻՍ ԳԱՂԱԳԸ) (ԹԻՖԼԻՍԻ ԳԱԻԱՌԸ)
(Թիֆլիսի նախնական)

III
Կ Ո Վ Կ Ա Ս

ԿԱԶՄԵՑԻՆ

ՄԻ ԽՈՒՄԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ

ՀԱՅ. № 20637

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «ՀԵՐՄԵՍ», Գրաֆսկայա փող.
1913

28 MAR 2013

20587

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐԱՆ

Կազմած է ըստ «Հայոց եկեղեցական դպրոցների ու
սումնական ծրագրի»:

Ձեռքի տակ ենք ունեցել՝ Լեսգաֆտի, Կրուբերի, Իվանովի
Խրամելովի, Ջաբարի, Թաւարբէգեանի աշխատասիրութիւնները
և այլ ձեռագիր նիւթեր:

40721-634

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻԲ

1. ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ

Այն բնակարանը, որտեղ ապրում ենք մենք մեր
ծնողների հետ՝ մեր տունն է:

Մեր տան բոլոր անդամները միասին կազմում են
մեր ընտանիքը: Ընտանիքին ուրիշ խօսքով ասում են
նաև օջախ: Ընտանիքի մեծը տան աւագ անդամն է:
Ընտանիքի աւագ անդամները սովորաբար լինում են
պապն ու տատը:

Տունը պահում են մեր ծնողները. մեր հայրը աշխա-
տում է դուրսը, իսկ մայրը՝ տանը: Սա է կատարում տան
գործերը. — եփում է, կարում է, խնամում է ու հսկում
մեզ վրա:

Մեր ծնողները մեզ խնամելուց զատ, այլև հոգում
են մեր ուսման և կրթութեան վրա:

2. ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Մեր հայրենիքը այն երկիրն է, որտեղ ծնւել ու ապրել են մեր պապերն ու նախահայրերը, որտեղ գտնւում են նրանց հին-հին յիշատակները:

Մէկը կարող է ծնւել իր պապական հայրենիքից դուրս, մի օտար տեղ, բայց նրա հայրենիքը կըլինի դարձեալ իր պապերի երկիրը:

Մարդու ծնւած տեղը՝ նրա ծննդավայրն է, իսկ նրա պապական երկիրը՝ հայրենիքն է:

Այն գիտութիւնը, որ ծանօթացնում է մեզ մեր հայրենիքի հետ, կոչւում է Հայրենագիտութիւն:

Հայրենագիտութիւնը մեզ տալիս է հետեւեալ տեղեկութիւնները թէ ճշտեղ է գտնւում մեր հայրենիքը, ի՞նչ պիտի մակերևոյթ ունի նա, ի՞նչ պիտի կլիմա, ի՞նչ բոյսեր ու կենդանիներ, ձկներ են ապրում այնտեղ և այլն:

Բ. Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Թիֆլիսը այժմ մի մեծ քաղաք է: Այդ քաղաքը հիմնւել է վրացիների Վախթանգ Գորգ-Ասլան թագաւորը հինգերորդ դարում: Քաղաքում եղած հանքային տաք ջրերի պատճառով՝ անունը դրել է Թքիլիս: Վախտանգի որդին էլ այդ քաղաքը դարձրել է իր թագաւորանիստ քաղաքը՝ մայրաքաղաքը:

1801 թւին վրացիների վերջին թագաւոր Գէորգ XII-ը Վրաստանը յանձնել է Ռուսաց Կայսր Ալեքսանդր Ա-ին, որովհետեւ չի կարողացել իր երկիրը պաշտպանել թշնամիների անվերջ յարձակումներից: Այն օրւանից մինչև այսօր Թիֆլիսը գտնւում է Ռուսաց իշխանութեան տակ:

Հին Թիֆլիսը

(Նկար 1850 թ.)

1. Հին Թիֆլիսը

Հին Թիֆլիսը եղել է պարսպով շրջապատված մի փոքր քաղաք։ Նրա հստակություններից մինչև այսօր մնացել են՝ ա. Մետեխի ամրոցը, որ հիմա բանտի տեղ է ծառայում, որտեղ թաղված է Վարդան Մամիկոնեանի աղջիկ ս. Շուշանիկը։ Նրա գերեզմանի վրայ եկեղեցի է շինված։ բ. Հայոց վանքի առաջ եկեղեցին. գ. Վրացիների Սիօնի տաճարը. դ. Անչխիստի եկեղեցին. ե. ս. Դավթի մատուռը և գ. քաղաքի պարսպի ու Սուրբ Եղիշի սարի բերդի մնացորդները։

Հին Թիֆլիսն այնքան փոքր է եղել, որ ունեցել է Մետեխի, Սէյդաբաթի և Սուրբ Եղիշի թաղերը միայն։ Մետեխի ամրոցն իր շրջակայքով եղել է հին Թիֆլիսի ամենաչքեղ մասը։ Այդ ամրոցում է գտնվել վրաց թագավորների պալատը։

Նոր Թիֆլիսը

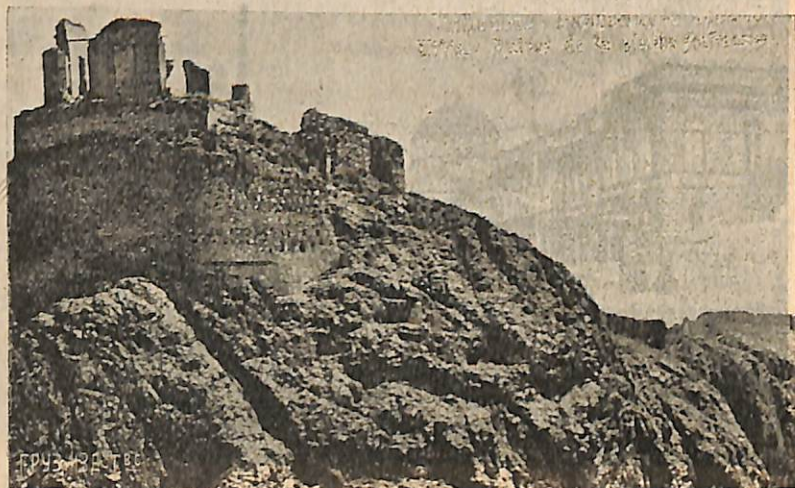
(Փոխաբայի պալատը)

2. Նոր Թիֆլիսը

1801 թվին Թիֆլիսն անցնելով Ռուսաց ձեռքը, ըսկսում է հետզհետե մեծանալ և գեղեցկանալ բազմաթիվ շէնքերով, թատրոններով, կամուրջներով, հիւանդանոցներով, դպրանոցներով, արձաններով և ուրիշ հիմնարկություններով։

Այժմեան քաղաքն ունի մօտ 9 վերստ երկարություն, 3 վերստի չափ լայնություն և 35 վերստ շրջապատ. տարեցտարի էլ աւելի ու աւելի մեծանում է։ Այժմ քաղաքում կան 1242 փողոց, 23 հրապարակ և 12 զբոսավայր, պարտեզ։ Թիֆլիսն այժմ կովկասի վարչական, ուսումնական և առևտրական կենտրոնն է։ Թիֆլիսում է նստում երկրի կառավարչապետը, որ կոչվում է Փոխարքայ։

Գ. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱՌՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սօլօլակի սարի բերդի մնացորդները.

1. ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ս. Դաւթի սարի զագաթից նայելիս՝ տեսնում ենք, որ Թիֆլիսը շինւած է մի փոսի մէջ: Նրան շրջապատում են լեռներ ու բլուրներ: Քաղաքի մակերևոյթը-դեանի երեսը, միատեսակ չէ. կան ցածր և բարձր տեղեր:

Քաղաքի միջով հոսում է Կուր գետը և քաղաքը բաժանում երկու մասի: Գետի ափերը որոշ տարածութեան վրա հարթ են: Ձախ ափից հետզհետէ բարձրանում են Մախաթ և Շիրափլաւ սարերի զառիվայրերը. աջ ափից՝ Ս. Դաւթի (Մամա-Դաւիթ, Մթածմինդա), Սօլօլակի և Շինդիսեան սարերի զառիվայրերը:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ քաղաքն ունի երկու թեքութիւն և երեք փոքրիկ բարձրաւանդակներ: Բարձրաւանդակներն են՝ Արսենալի, Հաւաքարի և Մետեխի:

Թեքութիւնների և բարձրաւանդակների վրա այժմ կան հետեւեալ թաղերը. Կուր գետի աջ ափին՝ Վերայի, Մթածմինդայի, Տափի, Սօլօլակի, Կոլոլ, Խարփուխի, Մէյդաբաթի և Օրթաճալայի թաղերը: Ձախ ափին՝ Դիդուբէի, Նախալովկայի, Կուկիայի, Չուղուրէթի, Սադի, Հաւաքարի, Շան և Նաւթլուղի թաղերը: Կազմւում են և նոր թաղեր՝ Վակէի ու Սաբուրթալօի:

Կուր գետը

2. ԶՐԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Թիֆլիսը, բացի Կուր գետից, ուրիշ ջրեր չունի. կան մի քանի աննշան աղբիւրներ և առակներ, որոնք թափւում են Կուրի մէջ: Կուր գետը հոսում է քաղաքի երկարութեամբ մօտ 9 վերստ: Նա այնքան ցածր է, որ հնարաւորութիւն չէ տալիս շրջակայքը ոռոգելու: Նոյն-իսկ քաղաքի ամենացած մասում՝ Օրթաճա-

լայում, այգիները ջրելու համար կուր գետից ճախարակաձև մեքենաներով ջուր են բարձրացնում:

Կուր գետի ջուրը այժմ խմելու համար անպէտք է համարւում, որովհետեւ քաղաքի կեղտոտութիւնները կոյուղիներով թափւում են նրա մէջ: Քաղաքը իր խմելու ջուրը ստանում է Աւշալայի ջրանցքից. այդ ջուրը բազմաթիւ խողովակներով ցրւում է ամբողջ քաղաքում:

3. Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Ինչպէս տեսանք, Թիֆլիսը գտնւում է մի փոսի մէջ, որ շրջապատւած է երեք կողմից սարերով: Ամառը Թիֆլիսում սաստիկ շոգ է լինում, պատճառն այն է, որ շրջապատող մերկ սարերը տաքանում են ու տաքացնում են քաղաքի օդը, այնպէս որ քամի չըխաղալով՝ քաղաքի օդը մնում է անշարժ:

Գարնանն ու աշնանը օդը դուրեկան է լինում, իսկ ձմեռը՝ մեղմ: Ձմեռը քիչ է ձիւն գալիս, եկածն էլ շուտով հալւում է:

Թիֆլիսի կլիման առհասարակ բարեխառն է: Ամառւայ շոգից ազատւելու համար, քաղաքի բնակիչների մեծ մասը գնում է ամառանոց՝ Կոջոր, Մանգլիս, Բէլի-Վիւշ, Ծղնէթ, Ղարաբիլիսա, Դիլիջան, Բորժոմ, Աբասթուման, Սուրամ, Ուրվել, Բակուրիանի և Կովկասի հանքային ջրերը՝ Պետաիգօրսկ, Կիսլովօդսկ, Ժելեզնովօդսկ, Եսսենտուկի և այլն:

4. ԳԵՏՆԻ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆԸ

Թիֆլիսի գետնի հողը միատեսակ չէ. զանազան տեղերում նա զանազան յատկութիւն ունի:

Ա. Քաղաքը շրջապատող սարերի ստորոտները՝ գետափից սկսած՝ մեծ մասամբ քարքարոտ են ու աւազոտ:

Բ. Քաղաքի վերին մասերը՝ Կուկիայի և Դիդուբէի թաղերի հողը՝ բուսականութեան յարմար աւազախառն սեահող է:

Գ. Վերա և Հաւաբար թաղերի գետինը կաւահող է, որից պատրաստում են աղիւս և կաւէ զանազան ամաններ:

Դ. Շան-Թաղի շրջակայքում գետինը կրահող է, որից գաջ են պատրաստում շինութիւնների համար:

Ե. Օրթաճալայի գետինը խոնաւ աւազախառն սեահող է, ուր և աճում է քաղաքի բուսականութեան մեծ մասը

Զ. Խարփուխի, Սէյդաբաթի, Սօլօլակի և Մթածմինդայի թաղերի գետինը կազմւած է մեծ մասամբ ապառաժ կապոյտ քարից, որ գործ են ածում շէնքերի համար: Սէյդաբաթի մօտերքում՝ Թաբորիս-Մթա բլուրի ստորոտում՝ գետնից բղիւում են հանքային տաք ջրեր, որոնց վրայ շինւած են մի շարք բաղանիքներ:

5. ԲՈՒՊԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հողի և ջրի անյաշող պայմանների պատճառով քաղաքի բուսականութիւնը համարեա աղքատ է. եղածն էլ պահւում է արհեստական միջոցներով:

Քաղաքի բուսականութիւնը կազմում են.

Ա. Վերայի և Մուշտայիղի այգիները. բ. Քաղաքի կենդրոնում Աղէքսանդրեան, Փոխարքայի և Պուշկինեան պարտէզները. գ. Սօլակի սարի ետեւ Բուսարանական այգին. դ. Շինգիսեան սարի ստորոտներում Կրծանիսի այգիները. ե. Օրթաճալայում՝ Օրթաճալայի այգիներն ու բանջարանոցները:

Բացի սրանցից քաղաքի զանազան վայրերում կան ծաղկանոցներ, պարտէզներ և ծառեր. Մախաթի սարի

լանջերին սնկած է քաղաքային խուղագեան արհեստական անտառը:

Քաղաքի այգիները տալիս են թարմ ու ազնիւ տեսակի մրգեղէն՝ նուշ, սալոր, կեռաս, ծիրան, դամբուլ, տանձ, խնձոր, դեղձ, խաղող, ունաբ, սերկևիլ և այլն: Բանջարանոցներէց ստացուած է՝ բոդկ, տակ, վարունկ, լոբի, սոխ և այլն:

6. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ

Թիֆլիսի բնակչութիւնը առհասարակ չի զբաղուած ոչ անասնապահութիւնով և ոչ էլ խաշնարածութիւնով: Կան մի քանի թաղեր միայն, որոնց բնակիչների մի մասը պահում է ընտանի կենդանիներ. — կով, եզ, ձի, գոմէշ և այլն:

Նաւթլուղի, Շան-թաղի, Սաղի, Օրթաճալայի, Դիգուբէի, Նախալովկայի ու Վերայի բնակիչների մի մասը կովեր է պահում: Գարունքից աշուն նրանց նախիրը արածում է քաղաքի շրջակայ արօտներում, իսկ ձմեռը այդ անասուններին պահում են առնովի խոտ ու դարմանով:

Բնակիչների մի մասն էլ, որ պարապում է կառապանութեամբ ու սայլապանութեամբ, պահում է ձիեր, եզներ, գոմէշներ և այլն: Առհասարակ անասուններ պահում են քաղաքի ծայր թաղամասերում:

Քաղաքին մասցու կենդանիներ տալիս են նրա շրջակայքի գիւղ ու քաղաքները: Այդ կենդանիները մորթւում են քաղաքային սպանդանոցներում, որ գտնուում են Նաւթլուղ քաղաքամասում:

7. ԲՆԱԿԱՏԵՂԻՆԵՐ

Մարդիկ ապրում են երկրի վրայ թէ ցուրտ և թէ տաք տեղերում: Նրանց ապրելու տեղը կոչւում է բնակավայր կամ բնակատեղի:

Բնակավայրը լինում է գիւղ կամ շէն, ասան կամ գիւղաքաղաք և քաղաք:

Քիչ բնակչութիւն ունեցող տեղը կոչւում է գիւղ կամ շէն: Գիւղից մեծ բնակավայրը կոչւում է ասան կամ գիւղաքաղաք: Գիւղաքաղաքից մեծը կոչւում է քաղաք:

Մի քանի գիւղեր միասին կազմում են գիւղական հասարակութիւն: Մի քանի գիւղական հասարակութիւն միասին կազմում են վիճակ: Մի քանի վիճակ միասին կազմում են մի գաւառ: Գաւառն ունենում է մի քաղաք, որ կոչւում է գաւառական քաղաք: Մի քանի գաւառ միասին կազմում են մի նահանգ: Նահանգի մեծ քաղաքը կոչւում է նահանգական քաղաք: Մի քանի նահանգներ միասին կազմում են մի երկիր: Մի կամ մի քանի երկիրներ միասին կազմում են մի պետութիւն կամ տէրութիւն:

8. ԹԻՖԼԻՍԻ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ

Թիֆլիսը նահանգական քաղաք է, նա ունի 325,000 բնակիչ, սրանից մօտ 120,000-ը հայեր են, մեծ մասը հայլուսաւորչական. 50,000-ից աւելին վրացիներ, 64,000-ի չափ ռուսներ, թէ վրացիները և թէ ռուսները կրօնով յունադաւան են: Քաղաքի քաղաքական գործերը կազմում են. — թուրք, պարսիկ, լեզգի, մահմեդականներ, հրէաներ, գերմանացիներ, ֆրանսիացիներ և այլն:

Քաղաքի ամենաբազմամարդ թաղն է Հաւաբարը, որ ունի մօտ 50,000 բնակիչ, որոնցից մեծ մասը հայեր են:

Քաղաքամասեր.

Քաղաքը բաժանւած է 12 քաղաքամասի: Իւրաքանչիւր մասի կարգապահութեան ընդհանուր վերահսկիչ կոչւում է պրիստաւ: Նա ունի մի օգնական, մի քանի թաղապետներ և բազմաթիւ քաղաքապահ ոստիկաններ: Բոլոր պրիստաւները ենթարկւում են ոստիկանապետ իշխանութեանը: Ոստիկանապետը ենթարկւում է նահանգապետին, նահանգապետն էլ երկրի նառավարչապետին Փոխարքային:

Քաղաքային խորհուրդ կամ դումա.

Քաղաքի գործերը կառավարելու համար բնակիչները իրենց միջից ընտրում են ծայնաւորներ: Չայնաւորները խորհուրդը կոչւում է քաղաքային խորհուրդ կամ դումա: Քաղաքային դուման իր միջից ընտրում է մի քաղաքագլուխ և մի քանի օգնականներ: Քաղաքագլխի և իր օգնականների խորհուրդն էլ կոչւում է քաղաքային վարչութիւն:

9. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐ ԵՒ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐ

Թիֆլիսի բնակիչների մի մասը պարապում է վաճառականութիւնով: Իբրև մեծ քաղաք՝ Թիֆլիսը առևտրական կապեր ունի իր շուրջն եղած բոլոր բնակավայրերի հետ: Քաղաքում կան թէ խոշոր առևտրական տներ և թէ բազմաթիւ մանր վաճառականներ:

Բացի առևտուրից, բնակչութեան մի խոշոր մասը տղամարդ թէ կին, պարապում է զանազան արհեստներով: Դրոնց համար կան կաշի, թաղիքի, ծխախոտի, ձէթի սապնի, խմիչքների, տախտակի, կոնֆէտի և այլ բազմաթիւ գործարաններ ու արհեստանոցներ:

Բնակիչների մի մասն էլ ծառայում է երկաթուղու կայարանում և երկաթուղու վրայ, տրամւայի վրայ, պոստ

հեռագրատներում, դատարաններում, վարչական այլ և այլ հիմնարկութիւնների մէջ, դպրոցներում, հիւանդանոցներում, հոգևոր և մարմնավոր հաստատութիւններում, բանկերում, զօրանոցներում և այլն:

Ներսիսեան Հայոց հոգևոր դպրոցը

10. ԹԻՖԼԻՍԻ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Քաղաքի կենտրոնում գտնւում է Կովկասի Փոխարքայի պալատը. նրան կից շինւած է Ռուսաց զինուորական տաճարը: Թիֆլիսն ունի նաև հետեւեալ հիմնարկութիւնները.

Դպրոցներ. — Կանաւոց բարձրագոյն կուրսեր, Ուսուցչական ինստիտուտ. Ներսիսեան Հայոց Հոգևոր դպրոց, Վրաց հոգևոր սեմինարիա, տղայոց 6 և օրիորդաց 5 գիմնազիօն, Րէպական դպրոց, Հայոց Յովնանեան և Գայիանեան օրիորդաց միջնակարգ դպրոցներ: Տեխնիքական, ինժեներ-

րական, առևտրական, այգեգործական, արհեստաւորաց, ինկերական, կաղեւնների, ֆելդշերական, երաժշտական, նկարչական, ձեռագործի, կոյրերի և այլ գպրոցներ:

Բացի յիշեալ գպրոցներից՝ քաղաքն էլ իր հաշուով պահում է մի շարք բաղադրային գպրոցներ: Հայոց եկեղեցիներն էլ իրենց գպրոցներն ունեն, որ ծխական դպրոցներ են կոչուում:

Քաւոցներ. —

Արքունական, Արտիստական, Վրաց ազնւականների և մի ժողովրդական տուն Զուբալովի անունով:

Գրադարաններ, ընթերցարաններ, թանգարաններ և ուրիշ կրթական հիմնարկութիւններ:

Աւաններ. — Վարանցովի, Պուշկինի, Գոգոլի, Գրիբաեդովի: Հայոց վանքի բակում գտնուում են հայոց նշանաւոր գործիչների և զօրավարների արձանները:

Կամուրջներ. — Քաղաքի երկու մասը միմեանց հետ միացած են եօթ կամուրջներով:

Հայերն ունեն առաջնորդարան, որտեղ նստում է

Վարանցովի արձանը

Թիֆլիսի թեմի Առաջնորդը: Նրա իշխանութեան տակ է գտնուում Հայոց վիճակային կոնսիստորիան: Ունեն նաև բազմաթիւ ընկերութիւններ, ինչպէս օրինակ՝—Բարեգործական, Հրատարակչական, Հայ գրողների, Ուսուցչական Միութիւն, Կանանց Բարեգործական Ընկերութիւն և այլն:

Վանքի աւագ եկեղեցին

Քաղաքում կան շատ եկեղեցիներ, աղօթատներ և մզկիթներ: Հայերն ունին 24 եկեղեցի: Մայր եկեղեցին է Վանքի աւագ եկեղեցին:

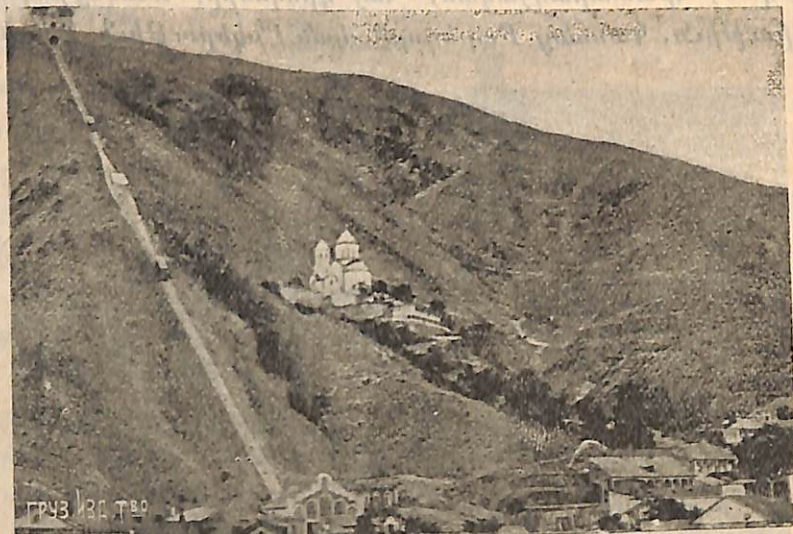
Հիւանդանոցներ. — Միքայէլեան, Արամեան, Զինուորական: Ծերերի և երեխաների ապաստարան, Ծննդաբերական տներ և այլն:

Թիֆլիսում հրատարակուում են օտար, և հայկական օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր, ամսագրեր և այլ գրքեր:

Քաղաքի փողոցները լուսաւորուում են էլէքտրական և քաղաքին լուսով: Այդ փողոցներով երթևեկութիւն կա-

տարւում է նաև կառքերով ու էլէքտրաքարշով: Ս. Դաւթի սարը կարելի է բարձրանալ Փռնիկուներով: Ֆռնիկուները պործում է էլէքտրական ուժով:

Ս. Դաւթի սարը եւ Փռնիկուները

11. ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐ

Թիֆլիսն, իբրև կենդրոնական քաղաք, զանազան տեսակ ճանապարհներով հաղորդակցութիւն ունի թէ ի շրջակայքի և թէ դրսի երկիրների հետ:

Նա երկաթուղով միացած է Բագրի, Բաթումի, Ղարսի, Երևանի, Զուլֆայի, Բորժոմի, Սուրամի, Փոթի և Քութայիսի հետ: Թիֆլիսից Բալաշարի վրայով մի գիւ էլ անցնում է դէպի Ռուսաստան: Ունի և բազմաթիւ խճուղիներ, որոնցով կարելի է գնալ Թելաւ, Սղնախ, Մանգլիս, Բելի-Կիւլէ և այլն: Կայ և մի մեծ խճուղի, որ անցնում է Կովկասեան լեռնաշղթան և հասնում է մինչ Վլադիկաւկազ, դա կոչւում է Ռազմավիրական խճուղի:

Դ. ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ ԵՒ ՄԹՆՈՒՈՐՏԱՅԻՆ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ

1. Ե Ր Կ Ի Ն Ք

Երկինքն է այն անվերջ տարածութիւնը, որտեղ գտնւում են արեգակը, լուսինը և անթիւ ու անհամար աստղեր: Երկրի վրայ ամեն տեղ երկինքը կամարած է երևում է մեր գլխի վերևը. այդ պատճառով երկնքին ասում են նաև երկնակամար: Երկինքը բաց կապոյտ գոյն ունի:

2. ԱՐԵՒԻ ԵՒ ՆՐԱ ՏԵՍԱՆԵԼԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Արևը մի հրեղէն լուսատու գունդ է: Նա մեզանից շատ ու շատ հեռու է: Եթէ կարողանանք ժամը 60 վերստ գնալ, 300 տարւում կը հասնենք նրան:

Արևը մեր երկրից $1\frac{1}{2}$ միլիոն անգամ մեծ է, բայց փոքր է երևում, որովհետև շատ հեռու է մեզանից:

Արևը մեզ առիւս է լոյս և տաքութիւն: Առանց արևի երկրի վրայ ապրել չէր կարելի, կը մեռնէին բոյսերը, կենդանիներն ու մարդիկ:

Արևը ծագում է առաւօտը, կէս օրին գտնւում է մեր գլխի վերևը, երեկոյեան մայր է մտնում: Արևի այս շարժումը կոչւում է տեսանելի շարժում:

3. ԼՈՒՍԻՆ ԵՒ ՆՐԱ ՏԵՍԱՆԵԼԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Լուսինը մի գնդաձև երկնային մարմին է։ Նա սեփական լոյս չունի. իր լոյսը ստանում արեգակից և գիշերը լուսաւորում է երկիրը։ Լուսինը մեզնից այնքան էլ հեռու չէ։ Եթէ կարողանանք մի ժամում գնալ 50 վերստ՝ մի տարում կը հասնենք լուսնին։ Նա մեր երկրից 50 անգամ փոքր է։

Լուսնի լուսնի

Լուսինը զանազան ժամանակներում զանազան ձև է ընդունում։ Դեռ նրա առաջին մասն է երևում մանգաղաձև, այդ ձևը կոչւում է լուսնի առաջին քառորդ։ Որոշ ժամանակից յետոյ նա երևում է ամբողջովին՝ շրջանաձև, այդ ձևն էլ կոչւում է լրումն լուսնի։ Մի որոշ ժամանակից յետոյ էլ երևում է նրա վերջին մասը՝ դարձեալ մանգաղաձև, դա էլ կոչւում է վերջին քառորդ։

Վերջին քառորդից յետոյ մի քանի օր լուսինն անհետանում է, այդ ժամանակամիջոցն էլ կոչւում է ծնունդ լուսնի։

Լուսնի այս ձևափոխութիւններին ասում են լուսնի փոփոխութիւն։ Լուսինն էլ արեւի նման դուրս է գալիս,

անցնում է երկնակամարով և մայր է մտնում հակառակ կողմում։ Այդ շարժումն էլ կոչւում է լուսնի տեսանելի շարժում։

4. ԱՍՏՂԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՏԵՍԱՆԵԼԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Բացի արեգակից և լուսնից երկնքում երևում են բազմաթիւ գնդաձև փայլուն մարմիններ, որոնք կոչւում են աստղեր։ Նրանցից շատերը արեւից էլ մեծ են, բայց որովհետեւ չափազանց հեռու են գտնւում, մանր են երևում մեզ։

Երկնքում միշտ աստղեր կան, բայց ցերեկը չեն երևում, որովհետեւ արեւի լոյսը խանգարում է։ Աստղերը, փոփոխւում են իրենց տեղերը բայց և իրարից չեն հեռանում։ Այդ շարժումը կոչւում է աստղերի տեսանելի շարժում։

5. ՄԹՆՈՂՈՐՏԱՅԻՆ ՏԵՂՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ

Երկիրը շրջապատւած է օդով։ Օդի այդ ամբողջ շերտը կոչւում է մթնոլորտ։ Նա ունի մօտ 300 վերստ հաստութիւն։ Առանց օդի չեն կարող ապրել ոչ մարդիկ, ոչ կենդանիներ և ոչ էլ բոյսեր։

Մառախուղ.—Արեւի տաքութիւնից ջուրը գոլորշիանում է և տարածւում օդի մէջ։ Տաք եղանակին մենք չենք տեսնում այդ գոլորշին։ Երբ արեւը մայր է մտնում, գետինը և օդը սառչում են, այդ գոլորշիները սղմւում են և դառնում են մառախուղ, որ մենք աչքով տեսնում ենք։ Մառախուղը ծխի նման ծածկում է գետինը։

Ամպ.—Նոյն ձևով էլ, երբ երկրի ջրերի գոլորշիները բարձրանում, հասնում են օդի աւելի ցուրտ շերտերին, նրանք այնտեղ սառչում, խտանում են և դառնում ամպեր։

Յօդ.—Ամառը, երբ տաք օրին հետևում է ցուրտ գիշեր, գետինը սառչում է և ջրի գոլորշիները օդի ցածր շերտերից կաթիլների նման նստում են գետնին ու նրա վրայ եղած առարկաներին: Օդից իջած այդ կաթիլները կոչւում են ցող:

Անձրեւ.—Ջրի այդպիսի կաթիլներ, եթէ թափւում են օդի վերին շերտերից, ամպերից, կոչւում են անձրեւ:

Եղեամ.—Երբ օդի ստորին շերտերի գոլորշիները սաստիկ ցրտից սառչում են, թափւում ու բարակ քողով ծածկւում գետինը, դրան ասում են եղեամ:

Ձիւն.—Իսկ երբ սառած գոլորշին ամպերից է թափւում, դրան էլ ասում են ձիւն:

Կարկուտ.—Ամառը, երբ օդի վերին շերտերը յանկարծ սաստիկ ցրտում են, անձրևի կաթիլները սառչում են ու դառնում կարկուտ: Յօդը, անձրևը, եղեամը, ձիւնը և կարկուտը տեղում են մթնոլորտից և կոչւում են մթնոլորտային տեղումներ:

Կայծակ.—Ամառը անձրևի կամ կարկուտի ժամանակ ամպերը յաճախ որոտում են: Որոտի ժամանակ փայլատալում է մի կրակ, որ կոչւում է կայծակ: Կայծակը էլէքտրական մի կայծ է, որ ընկնում է կամ մի ամպից միւս ամպի վրայ և կամ գետնին:

Որոտը լսւում է փայլակի երևալուց յետոյ, որովհետև լոյսը ձայնից շուտ է հասնում մեզ:

Ե. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պ Ը Ր Զ Ժ Ը Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ն

1. ՀՈՐԻԶՈՆ, ԿԱՄ ԱԶԳԻ ՏԵՍՈՂՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆ.

Երբ մենք կանգնում ենք բաց դաշտում և դիտում ենք մեր չորս կողմը, մեզ այնպէս է երևում, թէ երկինքը մի շրջանաձև գծով միանում է երկրի հետ: Այդ շրջանաձև գիծը կոչւում է հորիզոն:

Մեզ թւում է, որ եթէ մեր կանգնած տեղից առաջ գնանք՝ կը հասնենք երկինքը երկրի հետ միացնող գծին՝ հորիզոնին. բայց որքան առաջ ենք գնում, չենք հասնում և բացւում են մեր առաջ նոր ու նոր հորիզոններ:

Սարի գագաթից դիտելիս՝ մեր աչքը տեսնում է աւելի հեռուն և հորիզոնի շրջագիծը աւելի է մեծանում: Ձորից դիտելիս՝ հեռուն չենք տեսնում և հորիզոնը աւելի է փոքրանում. ու այսպէս միշտ՝ երբ փոփոխւում ենք մեր տեղը, հորիզոնն էլ փոխւում է: Ուրեմն՝ հորիզոնը փոփոխական է:

Հորիզոնից դէնք մեր աչքը ոչինչ չի տեսնում. հէնց դրա համար էլ հորիզոնին ասում են նաև աչքի տեսողութեան սահման:

2. ՀՈՐԻԶՈՆԻ ԿԱՄ ԱՇԽԱՐՀԻ ԿՈՂՄԵՐԸ.

Հորիզոնն ունի չորս կողմ: Այն կողմը որտեղից արևն է ծագում, կոչւում է արեւելք: Արեւելքի հակառակ կողմը, ուր արևն է մայր մտնում, կոչւում է արեւմուտք: Այն կողմը, որտեղ արևը լինում է կէս օրին՝ կոչւում է հարաւ: Հարաւի հակառակ կողմը կոչւում է հիւսիս: Այս չորս կողմերը համարւում են աշխարհի գլխաւոր կողմերը:

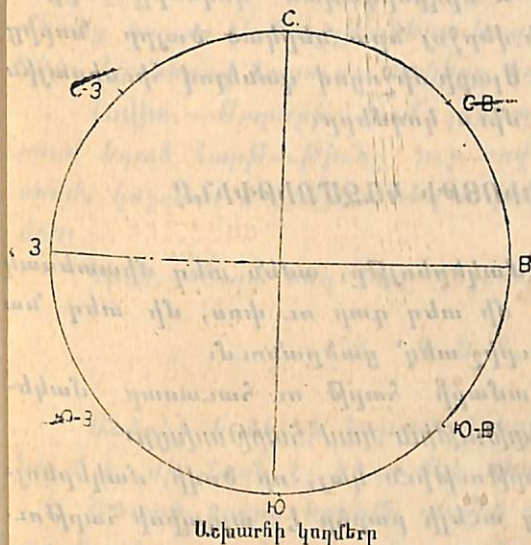

Արեւի ծագումը

Երբ յայտնի է մեզ հորիզոնի մի կողմը, նրա օգնութեամբ կարող ենք գտնել հորիզոնի միւս կողմերը: Եթէ երեսներս դարձնենք դէպի արեւելք, մեր յետակ կողմը կըլինի արեւմուտք, աջ կողմը կըլինի հարաւ, իսկ ձախ կողմը հիւսիս:

Բացի յիշեալ չորս գլխաւոր կողմերից, հորիզոնն ունի և ուրիշ չորս կողմ: Հիւսիսի և արեւելքի մէջտեղը գտնւած կողմը կոչւում է հիւսիս-արեւելեան կողմ: Հարաւի և արեւելքի մէջ տեղին՝ հարաւ-արեւելեան կողմ: Հիւսիսի և արեւմուտքի մէջ տեղին՝ հիւսիս-արեւմտեան, իսկ հարաւի և արեւմուտքի մէջ տեղին՝ հարաւ-արեւմտեան: Հորիզոնի այս չորս կողմերն էլ կոչւում են երկրորդական կողմեր:

3. ԿՈՂՄՆԱՅՈՅՑ ԿԱՄ ԿՈՄՊԱՍ.

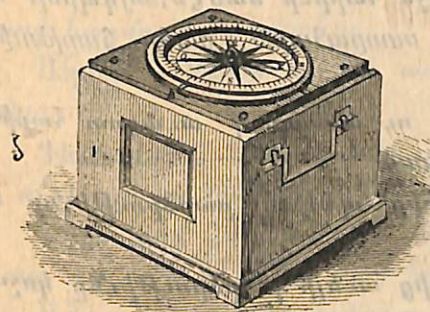
Աշխարհի կողմերը

Ինչպէս տեսանք, հորիզոնի կամ աշխարհի չորս կողմը գտնւում են արեւի միջոցով. բայց միշտ արեւի վրայ յոյս դնել չի կարելի, որովհետեւ ամպամած օրերին արեւ չի լինում:

Գիտնականները հնարել են մի գործիք, որ ամեն ժամանակ և ամեն տեղ

ցոյց է տալիս երկրի կողմերը: Այդ գործիքը կոչւում է կողմնացոյց կամ կոմպաս:

Կողմնացոյցը ժամացոյցի նման մի գործիք է: Նրա

Կողմնացոյց

մէջ ցցւած է մի ասեղ: Այդ ասեղի ծայրին հապցրած է մի սլաք, որի ծայրերից մէկը մնազնիսացրած է: Այդ սլաքը ախպէս է դըրւած, որ կարող է ազատ շարժւել ամեն կողմ:

Սլաքի մագնիսացրած ծայրը սովորաբար սև կամ կապոյտ են ներկում: Այդ ծայրը միշտ նայում է դէպի հիւ-

սիս, իսկ հակառակ ծայրը, դէպի հարաւ: Կողմնացոյցներեսի վրայ նշանակած են տառեր, որոնք ցոյց են տալիս երկրի գլխաւոր և երկրորդական կողմերը: Որքան շրջենք սլաքը՝ վերջ ի վերջոյ նրա ներկած ծայրը նորից կը նայի դէպի հիւսիս: Սլաքի միջոցով գտնելով հիւսիսային կողմը, գտնում են և միւս կողմերը:

4. ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ցամաքի երեսը՝ մակերևոյթը, ամեն տեղ միատեսակ չէ. մի տեղ հարթ է, մի տեղ դար ու փոս, մի տեղ նա բարձրանում է, մի ուրիշ տեղ՝ ցածրանում:

Հարթութիւն.—Ցամաքի հարթ ու հաւասար մակերևոյթը կոչւում է հարթութիւն կամ հարթավայր:

Սարահարթ.—Հարթութիւն կայ, որ ծովի մակերևոյթից հարիւր սաժէնից աւելի բարձր է. այդպիսի հարթութիւնը կոչւում է սարահարթ, քարձր.—հարթութիւն կա քարձրանալով:

Սոսահարթ.—Հարթութիւն էլ կայ, որ ծովի մակերևոյթից բարձր է մինչև հարիւր սաժէն, այդպիսի հարթութիւնն էլ կոչւում է սոսահարթ, ցածր հարթութիւն կամ դաշտավայր:

Անապատ.—Անշուր ու անպտուղ աւազոտ հարթութիւնը կոչւում է անապատ:

Բլուր.—Կէս վերստից պակաս բարձրութիւնը կոչւում է բլուր:

Լեռ.—Կէս վերստից աւելի բարձրութիւնը կոչւում է լեռ կամ սար: Սարի ներքևի մասը կոչւում է ստորոտ կամ փեշ, միջին մասը՝ լանջ կամ կող, վերին մասը՝ գագաթ կամ գլուխ:

Լեռնաւանդակ.—Սարերի շարքը կոչւում է լեռնա-

շղթայ: Առանձին-առանձին կանգնած լեռները կոչւում են լեռնագագաթներ: Միմեանց զուգահեռական լեռնաշղթաները կոչւում են զուգընթաց լեռնաշղթաներ, իսկ միմեանց կտրող լեռնաշղթաները կազմում են լեռնահանգոյցներ: Լեռներով հարուստ երկիրը կոչւում է լեռնաշխարհ:

Հովիտ.—Սարերի կամ լեռնաշղթաների ստորոտներում եղած հարթութիւնը, ուր սովորաբար ջուր է հոսում, կոչւում է հովիտ: Նեղ և խոր հովիտը կոչւում է ձոր:

Կիրճ.—Շատ նեղ ձորը կոչւում է կիրճ:

5. Գ Ե Տ.

Անձրևի և ձիւնի հալած ջրերի մի մասը գոլորշիանում է, մի մասն էլ ծծւում է գետնի մէջ:

Ծծւած ջուրը երբեմն գետնի մէջ հանդիպելով որևէ արգելքի՝ դուրս է բխում, այդ ջուրը կոչւում է աղբիւր: Աղբիւրների ջրերը միանում են իրար հետ և կազմում են առակներ, առակները առուններ: Առունները դառնում են թէ գետակներ և թէ գետերի վտակներ: Վտակները միանալով կազմում են գետեր:

Ակունք.—Գետի սկիզբն առած տեղը կոչւում է ակունք:

Գետաբերան.—Այն տեղը, որտեղ գետը թափւում է մի ուրիշ գետի կամ ջրի մէջ, կոչւում է գետաբերան:

Տափ կամ Հուն.—Այն ճամփան, որով հոսում է գետը, կոչւում է տաշտ կամ հուն:

Ափ.—Գետը ունի երկու ափ՝ աջ և ձախ: Երբ երեսներս դարձնենք այն կողմը, ուր հոսում է գետը, մեր աջ կողմը կը լինի գետի աջ ափը, ձախ կողմը, ձախ ափը:

Վսակ.—Այն հոսող ջուրը, որ թափւում է որևէ գետի մէջ, կոչւում է վտակ:

Զրկէժ.—Բարձր տեղերից ներքև թափւող ջրերը կազմում են ջրվէժ:

6. ԼԻՃ ԵՒ ԾՈՎ.

Երկրագնդի վրայ ջուրը երեք անգամ շատ է ցամաքից:

Լիճ.—Զրով լցւած բնական մեծ փոսը կոչւում է լիճ: Լճերի մեծութիւնն ու խորութիւնը միշտ տարբեր են լինում: Գետերի ջրերը համարեա միշտ քաղցր են, իսկ լճերի ջրերը մեծ մասամբ դառը և աղի:

Զրերի ահագին տարածութիւնը կոչւում է ովկիանոս: Ովկիանոսը մաշելով ցամաքի ափերը տեղ-տեղ մտնում նրա մէջ և գոյացնում ծով, ծոց, նաւահանգիստ, խոր ջրանցք, նեղուց:

Ծով.—Ովկիանոսի այն մասը, որ մեծ չափով մտնում է ցամաքի մէջ, կոչւում է ծով: Ծովերի ջրերն էլ դառնում են աղի:

Ծոց.—Ովկիանոսի այն մասը, որ փոքր չափով մտնում ցամաքի մէջ, կոչւում է ծոց: Ծոցեր կազմում են նաև ծովերն ու լճերը:

Նաւահանգիստ.—Այն փոքր ծոցը, որտեղ ալեկոծութիւն չի լինում և որտեղ կանգ են առնում նաւերը, կոչւում է նաւահանգիստ: Այդպիսի ծոցերի մօտ շինւած լինում քաղաքներ:

Նեղ ծոցը կոչւում է խորշ կամ գոգ: Զրի այն լճերը, որ միացնում է երկու ծովեր միմեանց հետ, կոչւում է ջրանցք: Նեղ ջրանցքը կոչւում է նեղուց:

7. ԲԱՐԵՆԱՌՆՈՒԹԻՒՆ.

Երկրագունդը շրջապատւած է օդով: Օդը թափանցիկ է, թեթև և գոյն չունի: Օդի շարժելուց առաջանում է քամի:

Արևի ճառագայթներն ազատ կերպով անցնում են օդի միջով և համարեա չեն տաքացնում նրան: Օդը իր տաքութիւնն ստանում է գլխաւորապէս երկրի մակերևոյթից, այդ պատճառով էլ օդի ներքին շերտերը տաք են, վերին շերտերը՝ ցուրտ: Եւ այսպիսով օդը լինում է ցուրտ և տաք: Օդի ցրտութիւնն ու տաքութիւնն իմանում ենք մի գործիքով, որ կոչւում է ջերմաչափ (տերմոմետր): Օդի ցրտութեան և տաքութեան չափը կոչւում է բարեխառնութիւն: Օդի ստորոտին շերտերն աւելի ծանր են՝ քան վերին շերտերը: Օդի ծանրութիւնը չափում են մի գործիքով, որ կոչւում է ծանրաչափ (բարոմետր):

Ջերմաչափ

8. Կ Լ Ի Մ Ա.

Օդի տաքութիւնը և ցրտութիւնը օրւայ և տարւայ փոփոխւում են ժամանակ փոփոխական է երկրի վրայ: Այդ փոփոխութիւնը կոչւում է եղանակ. գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ:

Զմեռը եղանակը ցուրտ է լինում, ամառը՝ տաք և խոնավ: Գարնանը և աշնանը՝ խոնավ: Օդի տաքութեան և ցրտութեան չափը կոչւում է կլիմա: Եղանակը փոփոխական է, իսկ կլիման հաստատուն:

Ընդհանրապէս հիւսիսային երկրների կլիման ցուրտ է, իսկ հարավային երկրներինը՝ տաք: Այն տեղերում, ուր անձրևներ քիչ են գալիս՝ կլիման լինում է չոր: Այն տեղերում, ուր անձրևները շատ են գալիս՝ կլիման լինում է խոնավ: Մի խօսքով ցամաքային կլիման լինում է՝ չոր, իսկ ծովայինը՝ խոնավ:

2. ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ԵՒ ՆՍՏԱԿԵԱՅ ԿԵԱՆՔ

2. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆԲՆԵՐ, ԻԾԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՎԱՅՈՒՄ

1. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՈՎԻՈՒԹԻՒՆ.

Ինչպէս ասացինք, մարդիկ ապրում են գիւղերում եւ քաղաքներում: Գիւղի բնակիչները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ եւ հովուութեամբ:

Այն մարդիկ, որոնք մշակում են երկրի հողը, կոչւում են երկրագործներ: Երկրագործների պարապմունքը կոչւում է երկրագործութիւն: Այն մարդիկ, որոնք հովուում, խնամում են զանազան անասուններ, կոչւում են հովիւներ, իսկ նրանց պարապմունքը կոչւում է հովութիւն:

Երկրագործները ցանում են ցորեն, գարի, հաճար, կորեկ, սիմինդ, բրինձ, բամբակ, վուշ, կանէփ, կունջուղ եւ այլն: Ցանում են նոյնպէս բանջարեղէն՝ կարտոֆիլ, լոբի, կաղամբ, սիսեռ, բոդկ, սոխ, սխտոր եւ ուրիշ կանաչեղէն:

Կան եւ մարդիկ, որոնք մշակում են զանազան այգիներ ու պարտէզներ եւ ստանում են խաղող, տանձ, խընձոր, դեղձ, սալոր, կեռաս եւ այլ մրգեր:

Հովիւները լինում են անասնապահներ եւ խաշնարածներ: Անասնապահները պահում են խոշոր կենդանիներ՝ կով, եզ, գոմէշ եւ ձի: Խաշնարածները պահում են՝ ոչխար, այծ եւ այլն:

Հովիւները ստանում են իւղ, պանիր, միս, բուրդ, կաշի եւ արտահանում են ծախելու:

Կան մարդիկ, որոնք պահում են մեղու, շերամ եւ կամ զբաղւում են գիւղական կեանքին անհրաժեշտ արհեստներով:

Կան ցեղեր, որոնք մշտական բնակավայր չունեն: Նրանք զբաղւում են ձկնորսութեամբ եւ որսորդութեամբ, հաւաքում են նաեւ պտուղներ եւ արմատներ: Նրբ մի տեղ պակասում է այդ բոլորը, նրանք տեղափոխւում են մի ուրիշ տեղ, տանելով իրենց հետ իրենց անհրաժեշտ գործիքները: Այդպիսի ցեղերը կոչւում են թափառական ցեղեր:

Կան ցեղեր, որոնք ունեն հօտեր, ուղտեր, ձիերի ջուղեր, եղջերուներ եւ այլն, նրանք իրենց անասուններին կեր գտնելու համար շարունակ չւում են տեղից տեղ: Այդպիսի ցեղերը կոչւում են քոչւորներ:

Մարդկութեան մեծամասնութիւնը նստակեաց կեանք է վարում, ունի իր մշտական բնակարանը, ապրում է գիւղերում եւ քաղաքներում: Զբաղւում է երկրագործութեամբ, առևտրով եւ զանազան արհեստներով:

3. ԱՐՀԵՍՏԱՆՈՅ ԵՒ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Քաղաքի բնակիչները պարապում են արհեստներով, վաճառականութիւնով եւ զանազան ծառայութիւններով:

Այն մարդիկ, որոնք գիտեն որևէ արհեստ, կոչւում են արհեստաւորներ: զրանց աշխատելու տեղը կոչւում է արհեստանոց: Քաղաքներում լինում են զանազան արհեստանոցներ, օրինակ՝ հագուստեղէնի, կահկարասիքի, կօշկեղէնի եւ այլն:

Այն մարդիկ, որոնք պարապում են առևտրով, կոչւում են առևտրականներ կամ վաճառականներ:

Իսկ այն մարդիկ, որոնք պարապում են որևէ ծառայութեամբ, կոչւում են ծառայողներ, օրինակ՝ աստիճա-

նաւորները, զինւորականները և ուրիշ պաշտօնեաներ, որոնք ծառայում են զանազան հիմնարկութիւններում:

Կան և բազմաթիւ ծառայողներ, որոնք կոչւում են բանւորներ: Բանւորների գործ անելու տեղը կոչւում գործարան:

Քաղաքներում լինում են շատ գործարաններ, օրինակ՝ կաշւի, սապնի, իւղի, բրդի, լուցկու, շաքարի, թղթի, պակու, ճոթի և այլն:

4. ԱՐԴԻԻՆԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԴԻՒՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Ամեն մի երկիր մեծ կամ փոքր չափով արտադրում է զանազան հում նիւթեր, օրինակ՝ բուրդ, բամբակ, հացահատիկ, մորթի, փայտ և այլն: Երկրի այդ արտադրութիւնը կոչւում է արդիւնաբերութիւն:

Ստացւած հում նիւթերից զանազան արհեստանոցներում ու գործարաններում պատրաստում են այլ և այլ ապրանքներ: Պատրաստի ապրանքների արտադրութիւնը կոչւում է արդիւնագործութիւն: Արդիւնաբերութեան և արդիւնագործութեան հետ զարգանում է և երկրի առևտուրը:

5. ՆԵՐՄՈՒԾՈՂ ԵՒ ԱՐՏԱՀԱՆՈՂ ԱՌԵՒՏՈՒՐ

Կան երկիրներ, որոնք չեն ունենում ապրուստի անհրաժեշտ նիւթեր, օրինակ՝ հացահատիկ, նաւթ և այլն: Այդ երկրները նման նիւթեր ստանում են զբաղից Դրսի երկրներից ստացւած այդպիսի ապրանքի առևտուրը կոչւում է ներմուծող առևտուր:

Ընդհակառակը կան երկրներ էլ, որոնք ունենում են առատ արդիւնաբերութիւն և իրենց նիւթերը արտահանում են զբաղի երկրներ: Դրսի երկրներ ուղարկող այդ

պիսի ապրանքի առևտուրը կոչւում է արտահանող առևտուր:

Որքան առատ լինի մի երկրի արդիւնաբերութիւնը, այնքան հարուստ կը լինի նրա բնակչութիւնը և առևտուրն էլ կը լինի զարգացած:

6. Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Իշխանութիւնը լինում է հոգևոր և աշխարհական, եկեղեցական և պետական:

Հոգեւոր իշխանութիւն.— Հոգևոր իշխանութիւնը կառավարում է ժողովրդի հոգևոր գործերը:

Հայոց հոգևոր իշխանութեան պետը կոչւում է Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Նրա Հայրապետական աթոռը գտնւում է ս. Էջմիածնում: Կաթողիկոսը ս. Էջմիածնի Սինօղի նախագահն է: Նրա իշխանութեանն են ենթարկւում թեմական Առաջնորդները: Թեմական առաջնորդն էլ վիճակային կոնսիստորիայի նախագահն է: Թեմական առաջնորդը իր թեմում ունենում է յաջորդութիւն, որի կառավարիչը կոչւում է Յաջորդ: Յաջորդը հոգևոր կառավարութեան նախագահն է:

Սինօղի, կոնսիստորիայի, հոգևոր կառավարութեան իշխանութիւնը համարւում է եկեղեցական իշխանութիւն:

Թէ Առաջնորդի և թէ Յաջորդի իշխանութեան տակ կան մի քանի գործակալութիւններ, որոնց պաշտօնեաները հոգևորականներ են:

Իւրաքանչիւր հայ եկեղեցի ունի մի երեցփոխ և 2—4 հոգաբարձու, որոնց ընտրում է ծխական ժողովը: Դրանց է յանձնւած եկեղեցու և նրա զպրոցի սնտեսականի հրակողութիւնը:

Հոգևոր գործերը ունին իրենց օրէնքները:

Պետական իշխանութիւն.—Ամեն մի գիւղ ունի մի կառավարիչ, որ կոչւում է տանուտէրի օգնական (քեօխւա, ոէս): Մի քանի գիւղեր, որ միասին մի գիւղական հասարակութիւն են կազմում, ունեն մի ընդհանուր իշխանաւոր, որ կոչւում է տանուտէր: Կան մեծ գիւղեր որոնք նոյնպէս մի մի տանուտէր ունեն: Վիճակը կառավարում է վիճակային ոստիկանը (приставъ): Գաւառը կառավարում է գաւառապետը, նահանգը՝ նահանգապետը: Մեծ քաղաքները ունենում են քաղաքապետ, քաղաքագլուխ, քաղաքային խորհուրդ՝ դումա, քաղաքային վարչութիւն, ոստիկանութիւն, ոստիկանապետ և ուրիշ իշխանաւորներ:

Մի քանի նահանգների կառավարիչը կոչւում է կառավարչապետ կամ փոխարքայ: Մի պետութեան կառավարչութեան գլուխը կոչւում է թագաւոր, կայսր և այլն:

7. ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Այն հաստատութիւնները, որոնք մեզ ուսում և կրթութիւն են տալիս, կոչւում են կրթական հաստատութիւններ, օրինակ՝ դպրոց, թատրոն և այլ հիմնարկութիւններ:

Գիւղերում և քաղաքներում կան բազմաթիւ սկզբնական-տարրական դպրոցներ: Այդ դպրոցների մի մասը կառավարում է հոգևոր իշխանութիւնը, միւս մասը՝ պետութիւնը: Առաջին տեսակի դպրոցները կոչւում են ծխական դպրոցներ, երկրորդ տեսակինը՝ պետական:

Բացի տարրական դպրոցներից կան և միջնակարգ ու բարձրագոյն դպրոցներ: Միջնակարգ դպրոցներ են՝ հայոթ թեմական դպրոցները, պետական գիմնազիօնները, ընտանեկան դպրոցները և այլն: Բարձրագոյն դպրոցներն են բոլոր համալսարանները:

Կրթական հաստատութիւններ են համարւում նաև թատրոնը, գրադարանը, ընթերցարանը և թանգարանը.

8. Գ Ի Խ Ղ

Գիւղերը լինում են փոքր և մեծ: Իւրաքանչիւր գիւղ ունի իր վարելահողը, արօտատեղին, այգիները, բանջարսնոցները և այլն: Գիւղի բնակիչները մեծ մասամբ պարապում են երկրագործութեամբ, հովուութեամբ, մասամբ էլ առևտուրով և արհեստով:

Վատառողջ կլիմայ ունեցող գիւղերի բնակիչները իրենց անասունների հետ ամառը գնում են նայլաղ, այսպիսի գիւղերը ամառը ամայանում են: Առողջարար կլիմայ ունեցող գիւղերը շրջակայ քաղաքների համար ծառայում են որպէս ամառանոց:

Մեծ գիւղերը ունեն իրենց եկեղեցին կամ աղօթատունը, բանկը, դպրոցը, պոստ-հեռագրատունը և ուրիշ հիմնարկութիւններ: Գիւղերը իրենց ապրանքը ծախու են հանում շրջակայ քաղաքներում:

9. Ք Ա Ղ Ա Ք.

Քաղաքները նոյնպէս լինում են մեծ և փոքր: Նրանց բնակիչների մեծ մասը զբաղւում է առևտրով, արհեստով և ծառայութիւններով: Դրանց համար կան բազմաթիւ խանութներ, արհեստանոցներ և գործարաններ:

Քաղաքի ապրուստը աւելի թանգ է քան գիւղերինը, որովհետև գիւղից ներմուծող ապրանքը մինչև սպառողի ձեռքն անցնելը, անցնում է մի քանի ձեռքով:

Քաղաքներն ունենում են մեծ և հոյակապ շինութիւններ, եկեղեցիներ, թատրոններ, և ուրիշ հիմնարկութիւններ, ինչպէս օրինակ՝ պոստ-հեռագրատներ, զօրանոցներ, դպրոցներ, գրադարաններ և այլն:

Կեանքը քաղաքում եռում է, բնակչութիւնը ամբողջ ժամանակ իրարանցման մէջ է: Ամառները սովորաբար բնակչութեան որոշ մասը գնում է ամառանոց:

10. ՓՈՂՈՅ, ՀՐԱՊԱՐԱԿ, ՇՈՒԿԱՅ.

Գիւղի փողոցները լինում են սովորաբար նեղ, ծուռ ու մուռ, գիշերները մութ, անձրև ժամանակ ցեխոտ և անմաքուր: Քաղաքի փողոցները լինում են սովորաբար լայն ուղիղ, գիշերները լուսավորած, սալայատակ և մաքուր ու երթևեկութեան համար՝ յարմար:

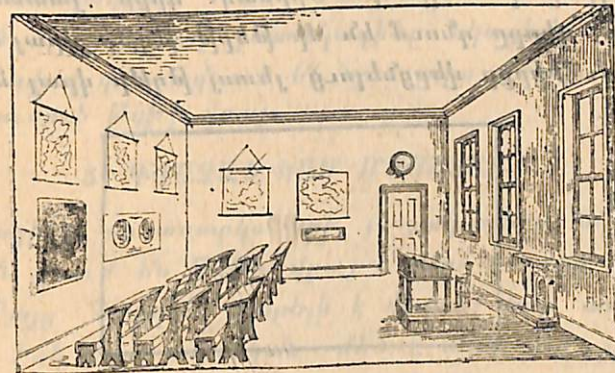
Քաղաքներում և գիւղերում կան ընդարձակ տեղեր, որտեղ սովորաբար ծախու են հանում զանազան ապրանքներ, այգալիսի տեղերին ասում են հրապարակ: Փոքր հրապարակները՝ շրջապատւած խանութներով, կոչւում են շուկաներ: Հրապարակներում և շուկաներում մեծ առևտուրը սովորաբար կատարւում է շաբաթւայ և մանաւանդ տարւայ որոշ օրերին:

•••••

Է. ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ԾԱՆՈթՈՒԹԻՒՆ ԳԱՐՏԷԶԻ.

1. ՄԵՐ ԴԱՍԱՐԱՆԸ.

Այս մեր երրորդ դասարանը ունի չորս պատ. առջևի պատ, յետևի պատ, աջ պատ և ձախ պատ: Մեր գլխի վերևը գտնւում է առաստաղը, ոտների տակ՝ յատակը: Դասարանն ունի լուսամուտներ և դուռ:

Դասարան

Դասարանի պատերից կախւած են քարտէզներ և զանազան պատկերներ: Դասարանում կան նստարաններ, գրատախտակ, սեղան-աթոռ, պահարան և վառարան: Ամեն մի առարկայ դասարանում ունի իր տեղը:

2. ՆԿԱՐ ԿԱՄ ՊԱՏԿԵՐ.

Դասարանի առարկաները կարելի է նկարել: Նկարել նշանակում է առարկայի տեսքն այնպէս գծագրել, որ առարկան պատկերանայ նոյնութեամբ: Այդպիսի պատկեր-

միւս ծայրին ևս մի վերշոկ ուղղահայեաց գիծ են քաշում. ապա ուղղահայեաց գծերի ծայրերը մի ուրիշ հորիզոնական գծով միացնում են. ստացւում է մի քառանկիւնի, որը և կըլինի պահարանի յատակագիծը փոքրացրած չափով:

Այս ձևով յատակագիծ նկարելիս, առանձնապէս ընդունւում է մի պայմանական չափ. օրինակ՝ սաժէնի տեղ վերշոկ, մատնաչափ և այլն: Այդ պայմանական չափը կոչւում է զծաշափ կամ մասշտաբ: Նոյն ձևով գտնում են դասարանի, դպրոցի, տան, բակի և այլ յատակագծերը:

Յատակագծերի մօտ միշտ նշանակւում է մասշտաբը իրեն պայմանական թւերով:

6. Ք Ա Ր Տ Է 2.

Մասշտաբի օգնութեամբ նկարում են աւելի մեծ յատակագծեր. օրինակ գիւղերի, բաղաքների, գաւառների, նահանգների, վերջապէս ամբողջ երկրագնդի յատակագիծը: Այդպիսի յատակագծերը կոչւում են քարտէզներ:

Որքան մեծ է լինում նկարելու յատակագիծը, այնքան էլ մասշտաբի պայմանական չափը աւելի փոքրանում է, որպէսզի հնարաւոր լինի ամբողջ յատակագիծը տեղաւորել թղթի վրայ:

Քարտէզների վրայ էլ նշանակւում է մասշտաբը իրեն պայմանական թւերով, որով և իմացւում է նկարած երկրի իսկական մեծութիւնը:

Քարտէզների վրայ գնազան գոյներով նշանակւում են գետերը, լճերը, ծովերը, լեռները, գիւղերը, քաղաքները և այլն: Քարտէզներ նկարելիս սովորաբար նրա վերևի կողմը ընդունում են հիւսիս, ներքևին՝ հարաւ, աջ կողմը՝ արևելք, իսկ ձախ կողմը՝ արևմուտք: Քարտէզը նկարում են թղթի վրայ կամ շինում են կաւից:

Նկարեցէք սենեակի, բակի, փողոցի, թաղի յատակագիծը: Նկարեցէք ձեր գիւղի, քաղաքի և նրա շրջակայքի քարտէզը:

II ՄԵՐՁԱԻՈՐ ԲՆԱԳԱՒԱՌ

Ը. ԹԻՖԼԻՍԻ ԳԱՒԱՌ

1. ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Թիֆլիսի նահանգն ունի 9 գաւառ. Թիֆլիսի, Գօրու, Սղնախի, Թելաւի, Թիօնէթի, Դուշէթի, Բորչալի, Ախալքալայի, և Ախալքալաքի:

Այս գաւառներից Թիֆլիսի գաւառը Թիֆլիս քաղաքի մերձաւոր բնագաւառն է:

Թիֆլիզի գաւառի բնական սահմաններն են, արևելքից Ղարայեազի դաշտերի շարունակութիւնը, հարաւից Թրիալէթի սարերը, արևմուտքից, Վրաց-Իմերէթեան սարերը և հիւսիսից, Կովկասեան լեռնաշղթան:

Այս սահմանների մէջ ընկնում է մօտ 4000 քառակուսի վերստ տարածութիւն:

Այդ տարածութեան վրա կան բազմաթիւ գիւղեր, որոնք կազմում են 51 գիւղական հասարակութիւն:

Գաւառի գլխաւոր քաղաքն է Թիֆլիսը: Այստեղ է նստում Թիֆլիսի գաւառի գաւառապետը:

2. ԲՆԱԳԱՒԱՌԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Թիֆլիսի գաւառի մակերևոյթը միատեսակ չէ. միջին և արևելեան մասը — հարթավայր է, իսկ արևմտեան մասը լեռնոտ է և անտառապատ:

Արևմտեան կողմը ձգւած են Վրաց-Իմերէթեան սարերը, որոնցից սկիզբն են առնում բազմաթիւ առաւիկներ ու գնում թափւում են Կուր գետի մէջ:

Գաւառի հիւսիսից դէպի հարաւ, մինչև Թիֆլիս քաղաքը, ձգւած է մի հովիտ: Այդ հովտի միջով հոսում է Կուր գետը:

Թիֆլիսից դէպի հարաւ-արևելք այդ հովտի շարունակութիւնը կազմում են դաշտավայրեր, ինչ-

պէս օրինակ Ղարայեզի ընդարձակ դաշտավայրերը, որոնք այս գաւառի ամենացած տեղերն են:

Կովկասեան լեռնաշղթան

3. ԲՆԱԳԱՒԱՌԻ ԿԼԻՄԱՆ

Թիֆլիսի գաւառի կլիման մակերևոյթի կազմութեան պատճառով նոյնպէս բաժանւում է երկուսի. — ցամաքային և խոնավ:

Գաւառի արևելեան կողմը ունի ցամաքային կլիմա: Այդ կողմը բաց է Ղարայեզի տաք քամիների առաջ, որ չորացնում են այդ մասի օդը:

Գաւառի արևմտեան կողմը ունի խոնավ կլիմա: Այդ կողմի անտառապատ լեռներից գաւառն են մտնում խոնավ քամիներ և օդը խոնակացնում:

Կովկասեան լեռնաշղթան փակում է հիւսիսային սառը քամիների առաջը, այդ պատճառով, ինչպէս Թիֆլիսի նահանգի, այնպէս էլ Թիֆլիսի գաւառի կլիման ընդհանրապէս տաք է:

4. ԶՐԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԼԵՌՆԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Ասել մի երկրի ջրագրական պայման, նշանակում է ասել թէ մի երկիր ինչ յարմարութիւններ ունի ջրելու: Իսկ ասել մի երկրի լեռնագրական պայման, պէտք է հասկանալ թէ երկրի լեռները ինչպէս են դասաւորւած և ինչ յարմարութիւններ են տալիս ջրերի միանալուն:

Թիֆլիսի գաւառի արևմտեան լեռնոտ մասը լաւ չէ ջրւում, իսկ արևելեան դաշտավայր մասը գրեթէ անջուր է: Այդ մասի մի քանի գետերի հովիտները միայն պտղաւէտ են, օր. Կուրի հովիտը, որովհետև ջրւում են:

Այդ պատճառով էլ Թիֆլիսի գաւառի արևելեան դաշտավայր մասը համարեա թէ զուրկ է բուսականութիւնից: Իսկ արևմտեան մասի ջրագրական պայմանները թէև անբաւարար են, բայց խոնավ կլիմայի պատճառով աւելի հարուստ են բուսականութիւնով:

5. ԲՆԱԳԱՒԱՌԻ ԲԵՐՔԸ

Ինչպէս Թիֆլիսի գաւառի մակերեւոյթն ունի տարբեր կազմութիւն, այնպէս էլ նրա հողը ունի տարբեր յատկանքից շատերը ապրում են վրացիների հետ նոյն-իսկ կուլթիւն: Հողի տարբեր յատկութեան պատճառով գաւառի բերքն էլ տարբեր է:

Վրաց-իմերէթեան և Թրքալէթեան սարերը մեծ մասամբ անտառապատ են և երկրագործութեան համար անպէտք. իսկ հարթավայրերը մեծ մասամբ անջուր են և անբերրի: Այո պատճառով էլ գաւառի բերքը անբաւարար է: Գաւառը հարուստ է միայն բամբակի ցանքսերով: Հողի վիտներում հողը մշակւում է, ստացւած բերքը՝ զանազան հացահատիկներ, մրգեր, կանաչեղէն և այլն, թէև քիչ ելիւնում, բայց լաւ տեսակի: Այդ բերքը մեծ մասամբ ներմուծւում է Թիֆլիս:

6. ԲՆԱԳԱՒԱՌԻ ԱՐԴԻԻՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս տեսանք Թիֆլիսի գաւառից քիչ բերք է ըստացւում, այդ պատճառով էլ գաւառի արդիւնագործութիւնը աննշան տեղ է բռնում: Թիֆլիս բաղադրում միայն կան զանազան գործարաններ, որոնք թէ գաւառից և թէ դրսից ստացած հում նիւթերից շինում են պատրաստ ապրանքներ, օրինակ՝ բրդից—թաղիք, ճարպից՝ սապոն մորթուց՝ կաշի և այլն:

7. ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԻ ԱԶԳՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿՐՕՆԸ

Թիֆլիսի գաւառը եղել է Վրաստանի մի մասը: Հին ժամանակներից սկսած այդ գաւառում ապրել են վրացիներ:

ցիներ: Այսօր էլ նրա բուն բնակիչները համարւում են վրացիները, իբրև տեղացիներ:

Բացի վրացիներից, գաւառում բնակութիւն են հաստատել նաև հայերը, որոնց մեծ մասը վրացախօս են: Նրանցից շատերը ապրում են վրացիների հետ նոյն-իսկ միևնոյն գիւղում: Կան նաև թուրքեր, ռուսներ և այլն:

Վրացիներ

Գաւառի բնակիչներից վրացիները կրօնով ռուսադաւան են, հայերը լուսաւորչական, թուրքերը մահմեդական: Սրանք բոլորն ունեն իրենց եկեղեցիներն ու աղօթատները: Բացի բուն բնակիչներից, եկւորները, օր. գերմանացիները, համարւում են գաղթականներ:

8. ՔԱՂԱՔՆԵՐՆ ՈՒ ԳԻՒՂԵՐԸ

Թիֆլիսի գաւառի գլխաւոր քաղաքը Թիֆլիսն է: Գաւառապետը նստում է Թիֆլիսում: Բացի Թիֆլիսից գաւառում ուրիշ քաղաք չը կայ: Կան բազմաթիւ մեծ փոքր գիւղեր և ամարանոցներ, որոնցից աչքի են ընկնում հետևեալները:

Ա. Կ Ո Ջ Ո Ր

Կոջորը գտնւում է Թիֆլիսից դէպի արևմուտք. (մ. 4940 ոտնաչափ բարձրութիւն.) Թիֆլիսից հեռու է $18\frac{3}{4}$ վերստ Սա ամարանոց է, ձմեռը բնակիչներ չեն լինում: Կլիմայ առողջարար է մանաւանդ երեխաների համար:

Կոջորը հին ժամանակ եղել է վրաց թագաւորների ամարանոց: Սրա մօտ մի անտառապատ սարի վրա գտնւում է Քեօն-օղլու ամրոցը, որ զբաւում է հետաքրքրելու հոգեւոր բազմութիւն: Կոջորի մօտ գտնւում է նաև Ուն անունով մի վրացական վանք: Կոջորից ցած գտնւում են Ժաւղիս, Օքրոդանա, Տաքախմելա գիւղերը, որոնց շուրջ պակաս է, զուրկ են բուսականութիւնից:

Բ. Մ Ղ Ն Է Թ

Թիֆլիսից դէպի արևմուտք, 7 վերստի վրա, իշխան Բէհրուդեանների կալածքում գտնւում է Ծղնէթ գիւղը: Ունի մօտ 270 տուն բնակիչ, որի մեծ մասը վրացախօս հայեր են: Ծղնէթը ունի համեմատաբար զով օդ: Թիֆլիսից շատերը գնում են այդտեղ ամարանոց: Ծղնէթի մօտ է Լիս գիւղը, որ գտնւում է Կուր գետի աջ ափին, հեռու է Թիֆլիսից 13 վերստ: Լիսի մօտ կայ մի լճակ: Բնակիչներն են հայեր և վրացիներ:

Գ. Մ Ա Ն Գ Լ Ի Ս

Մանգլիսը գտնւում է Թիֆլիսի արևմտեան կողմը, մօտ 60 վերստի վրա: (Ունի 3980 ոտն. բարձրութիւն) Բնակիչներն են մեծ մասամբ ռուսներ և հայեր: Գիւղի շուրջը գտնւում են սոճու անտառներ, դրա պատճառով Մանգլիսը լաւ ամարանոցներից մէկն է համարւում: Սրանից երկու վերստ հեռու, Ալգէթի ձախ ափին, շինւած է Հին-Մանգլիսը: Իսկ Մանգլիսից 7 վերստի վրա Թօնէթ գիւղը: Հին Մանգլիսում կայ մի վանք, որ շինւած է երրորդ դարի վերջերին և շրջապատւած է հաստ պարսպով:

Սա եղել է վրացական նշանաւոր վանք:

Դ. Բ Է Լ Ի Կ Լ Ի Ի Զ

Բելի-կիււշը գտնւում է Թիֆլիսից դէպի հարաւ-արևմուտք, 55 վերստ հեռաւորութեան իրայ: Տեղական լեզուով կոչւում է Աղդուլաղ: Սա ունի (4110 ոտնաչափ բարձրութիւն) առողջարար օդ և լաւ ջուր: Շուրջը գտնւում են անտառներ: Բնակիչները ռուսներ են և հայեր: Ամառը այստեղ շատերը ամարանոց են գալիս:

Եօթ վերստի վրայ գտնւում է մի հին վանք, որ կոչւում է Զելիօնիյ մօնաստիր: Իսկ երեք վերստի վրայ Շամշուղա հայաբնակ գիւղը, որ հին ժամանակ եղել է վրացոց քաղաք: Սրա մօտ, Խրամ գետի ձախ ափին, մի անառիկ տեղ գտնւում են հին աշտարակների, ամրոցների, վանքերի ֆրագորդներ: Շամշուղայի մօտերը գտնւում են Դաղէթ-խաչէն, Դուրնուկ և Բոլնիս-խաչէն հայաբնակ գիւղերը: Բոլնիս-խաչէնն էլ Թիֆլիսից հեռու է 60 վերստ, ունի մի հին վանք, որ յաճախում են ուխտաւորներ: Սա մեր յայտնի գրող Ղազարոս Աղայեանի ծննդավայրն է:

Ե. Մ Ա Ր Տ Ղ Ո Ր

Թիֆլիսից դէպի հիւսիս արևելք, 20 վերստի վրայ, գտնւում է Մարտոշոր գիւղը, որ ունի խաղողի բազմաթիւ այգիներ, զբօսավայրեր ու աղբիւրներ: Մարտոշորի մօտ գտնւում է ս. Անտօնի վանքը, որ տեղական լեզուով կոչւում է Խուլթէրա:

Մարտոշորից դէպի հիւսիս արևելք, մօտ 40 վերստի վրայ գտնւում է Գումըր գիւղը: (Ունի 3628 ոտ. բարձրութիւն): Մարտոշորից դէպի հարաւ գտնւում է Լիլօ գիւղը, որի շրջակայքում կան մի քանի լճակներ, ինչպէս օրինակ Օլգինսկի լճակը:

Զ. Ա Ի Ճ Ա Լ Ա

Թիֆլիսից դէպի հիւսիս, 12 վերստի վրայ, Կուր գետի ձախ ափին, գտնւում է Աւճալ գիւղը: Սա Թիֆլիսից դէպի Բաթում տանող երկաթուղու առաջին կայարանն է: Այդ գիւղումն են գտնւում Թիֆլիսին ջուր մատակարարող ջրամբարները:

Աւճալային մօտ է Գլըան գիւղը, որտեղ վրացիներին հետ խառը ապրում են և վրացախօս հայեր: Գլըանն ունի այգիներ, որի խաղողը պահւում է ամբողջ տարի:

Է. Մ Յ Խ Է Թ

Մցխէթը գտնւում է Արագւա և Կուր գետերի միացման տեղը, Թիֆլիսից հիւսիս, 20 վերստի վրայ: Սա միացած է Թիֆլիսի հետ երկաթուղով: Մցխէթը մի ժամանակ եղել է վրաց թագաւորների աթոռանիստը: Սրա արևելեան կողմը, մի սարի վրայ, շինւած է Զվարիս սաղաւարի վանքը:

Գիւղի մէջ գտնւում է Մցխէթի մեծ վանքը, որ հին ժամանակ եղել է վրաց կաթողիկոսների աթոռանիստը: Շինւած է չորրորդ դարում: Այդտեղ թաղւած են վրաց

թագաւորներ և կաթողիկոսներ: Այժմ Մցխէթը փոքր գիւղ է, սրա մօտ եղած անտառում շինւած են ամարանոցներ:

Ը. Շ Ր Զ Ա Կ Ա Յ Ք Ո Ւ Մ

Թիֆլիսից դէպի հարաւ-արևելք գտնւում է Ծաղկեվանք ուխտատեղին, դէպի հարաւ գտնւում է Թելէթ գիւղը ս. Գէորգի ուխտատեղիով: Շանաբաղի վանքը, որ շինւած է մի բարձր սարի վրա: Աւելի հարաւ գտնւում են Կումիս, Բօրըալօ, Կողա և այլ գիւղեր: Կողա գիւղի մօտ գտնւում է Կողայի լիճը:

Թիֆլիսից դէպի հարաւ արևելք, Ղարայեազի դաշտերի մի մասը, ջրւում է Մարիանեան ջրանցքով: Ղարայեազում ամառը տաքութիւնը հասնում է 51°: Այդտեղ աճում է բամբակ, Բնակիչները մեծ մասամբ պարսիկներ են:

9. ԲՆԱԳԱԻԱՌԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԸ

Թիֆլիսի գաւառի բոլոր բնակավայրերը հաղորդակցութիւն ունեն Թիֆլիսի հետ զանազան ճանապարհներով. երկաթուղիով, խճուղիներով, սէլհարքներով, շաւիղներով: Երթևեկութիւնը կատարւում է ոտքով, ձիով, կառքով, սայլով, երկաթուղիով և այլն:

10. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐ

Թիֆլիսի գաւառի բնակիչները պարապում են.

Ա. Հողագործութեամբ. — ցանում են բամբակ, հացա-հատիկ. տնկում են այգիներ, պարտէզներ, մշակում են բանջարանոցներ և այլն:

Բ. Անասնապահութեամբ. — պահում են ոչխար, տաւար, խոզ, ձի:

Գ. Արհեստներով, ծառայութեամբ եւ տնայնագործութեամբ:

Թ. ԹԻՖԼԻՍԻ ՆԱՀԱՆԳԸ

1. ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Թիֆլիսի նահանգի սահմաններն են. հիւսիսից՝ Կովկասեան լեռնաշղթան, արեւելից՝ Զաքարթալայի վիճակը և Գանձակի նահանգի մի մասը. հարաւից՝ Գանձակի եւ Երեւանի նահանգներն ու Կարսի շրջանը. Արեւմուտքից՝ Վրաց-իմերէթեան սարերը:

2. ՄԱԿԵՐԵԿՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԼԻՄԱՆ

Թիֆլիսի նահանգի հիւսիսային, արեւմտեան և մասամբ հարաւային կողմերում ձգւած են մի շարք լեռնաշղթաներ, այդ պատճառով էլ նահանգի մակերևոյթն այդ կողմերում լեռնոտ է: Նահանգի արեւելեան կողմի մակերևոյթը համեմատաբար հարթ է:

Նահանգի կլիման գրեթէ նման է Թիֆլիսի գաւառի կլիմային: Հիւսիսային լեռնոտ մասի կլիման չոր է, արեւմտեան և հարաւային լեռնոտ մասերում՝ խոնաւ է, իսկ արեւելեան հարթավայրերում՝ տաք է և չոր:

3. ՈՌՈԳՈՒՄԸ, ԲՈՅՍԵՐ ԵՒ ԿՆՆԴԱՆԻՆԵՐ

Թիֆլիսի նահանգը լինելով մեծ մասամբ լեռնոտ և անտառապատ, հարուստ է ջրերով:

Նահանգի երկարութեամբ հոսում է Կուր գետը իր բազմաթիւ մեծ ու փոքր վտակներով: Դրա ձախ կողմի վտակներից նշանաւոր են՝ Լեւալվա, Արագա, Իօր և Ալաւտակները: Այլ կողմի վտակներից նշանաւոր են՝ Խրամ և Ալգէթ: Թէ Կուր գետի և թէ իր վտակների հովիտները պտղաւէտ են: Նահանգի արեւմտեան կողմը կան մի քանի լճեր:

Նահանգի բուսականութիւնն ու կենդանիները բազմազան են: Հարթավայրերում նոյն-իսկ աճում են բամբակ ու ծխախոտ:

4. ԲԵՐՔՆ ՈՒ ԱՐԴԻՒՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Նահանգը իր բնական պայմանների շնորհիւ տալիս է գանազան տեսակ բերքեր: Նահանգից ստացւում են ցորեն, գարի, սիմինգ, կորեկ, բրինձ, փայտ, միրգ՝ տանձ, խնձոր, խաղող: Խաղողի առատութեան պատճառով՝ նահանգի մի քանի գաւառներում բնակչութիւնը պարապում է գինեգործութեամբ:

Հ ա յ ե Ր

Արդիւնագործութիւնը Թիֆլիսի նահանգում աննշան տեղ է բռնում: Աչքի ընկնող գործարաններ կան միայն Թիֆլիս քաղաքում, իբրեւ նահանգական քաղաք:

5. ԲՆԱԿԻՉՆԵՐ, ԿՐՕՆ ԵՒ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔ

Նահանգի բոլոր բնակիչները վրացիներ են, որ կազմում են բնակչութեան մեծ մասը: Կան նաև հայեր,

թուրքեր, ռուսներ, եւրոպական ազգեր, օսեր և ուրիշ լեռնական ցեղեր:

Վրացիներն ու ռուսները յունադաւան են, հայերը մեծ մասամբ լուսաւորչական, թուրքերը՝ մահմեդական:

Թ ու Ր Բ Ե Ր

Վրաց գիւղացիները պարապում են երկրագործութիւնով և այգեգործութիւնով: Լեռնականները՝ թուրքերը, Պշաւները, Խևսուրները և Օսերը պարապում են մեծ մասամբ անասնապահութիւնով: Քաղաքներում հայերի գլխաւոր զբաղմունքն է վաճառականութիւնն ու արհեստը, իսկ գիւղերում՝ երկրագործութիւնը:

6. ՆԱՀԱՆԳԻ ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Բացի Թիֆլիսից, Թիֆլիսի նահանգն ունի հետեւեալ գաւառական քաղաքները:

Ա. Գորու գաւառ.—Գաւառական քաղաքն է Գորի շինւած է Լեախվա և Կուր գետերի միացման տեղերում: Գորու մօտ, մի սարի մէջ, փորւած է Ուիլիս-Յիխէ անունով մի հին քարայր քաղաք: Այս գաւառումն են գտնուում Սուրամ և Բորժոմ ամառանոցները:

Բ. Դուշէթի գաւառ.—Գորու գաւառից դէպի արևելք գտնուում է Դուշէթի գաւառը: Սրա գաւառական քաղաքն է Դուշէթ:

Գ. Թիօնէթի գաւառ.—Դուշէթի գաւառից դէպի արևելք գտնուում է Թիօնէթի գաւառը, որի կենտրոնը համարւում է Թիօնէթը:

Դ. Թելաւի գաւառ.—Թիօնէթի գաւառից դէպի արևելք գտնուում է Թելաւի գաւառը: Սրա գաւառական քաղաքն է Թելաւ:

Ե. Սղնախի գաւառ.—Թելաւի գաւառից դէպի հարաւ արևելք գտնուում է Սղնախի գաւառը: Սրա գաւառական քաղաքն է Սղնախ:

Սղնախի և Թելաւի գաւառները կոչւում են Կախէթիա, Կախէթիան յայտնի է գինու արտադրութեամբ:

2. Բորչալի գաւառ. — Թիֆլիսի գաւառի հարաւ արևմտեան կողմը գտնուում է Բորչալի գաւառը: Սրա կենտրոնն է Շուպաւեր աւանը: Այս գաւառումն է գտնւում Ալլահվերդի պղնձի հանքը: Գաւառի արևմտեան մասը կազմում է Լոռու բարձրաւանդակը: Լոռում յայտնի են Հաղպատի և Սանաճնի հայոց հին վանքերը, որտեղ կան Բազրատունեաց Թագաւորների և յայտնի հայ իշխանների գերեզմաններ: Գաւառի բուն բնակիչները հայեր են, որի պատճառով վրացիները այդ գաւառը անւանել են Սօմ-խէթ (Հայերի երկիր): Լոռումն է գտնուում Դսեղ գիւղը, որը մեր յայտնի բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդավայրն է:

Է. Ախալքալաքի գաւառ.—Բորչալի գաւառից դէպի արևմուտք գտնուում է Ախալքալաքի գաւառը, որի գաւառական քաղաքն է Ախալքալաք: Սրա մօտ է գտնուում Վարդգիս սարը, որի մէջ փորւած է 5—6 յարկանի մի քարայր քաղաք, իրեն եկեղեցիով:

Ախալքալաքի բնակիչ

Ը. Ախալցխայի գաւառ. — Ախալքալաքի գաւառից դէպի արևմուտք գտնուում է Ախալցխայի գաւառը: Սրա գաւառական քաղաքն է Ախալցխան: Այս գաւառումն են գտնուում Արասթուման և Ուրաւէլ ամառանոցները:

Ախալքալաքի և Ախալցխայի գաւառները գտնուում են Ծալկայի և Ախալցխայի բարձրաւանդակների վրայ:

3. ԳԵՏԵՐ ԵՒ ԼՃԵՐ

Կովկասի գետերի մեծ մասը իրենց սկիզբն առում են Կովկասեան մեծ լեռնաշղթայից: Նշանաւորը գետերն են Կուր, Արաքս, (Երասխ, Արաղ), Թերեք, Կուժա. սրանք, բացի Կուժայից, թափւում են Կասպից լիճը: Կուժան չըհասած Կասպից լճին, կորչում է աւազի մէջ: Կուբան, Րիօն և Ճորոխ, թափւում են Սև և Ազովի ծովերը:

Մ ա ս ի ս

Կովկասի մեծ լիճը Գեղամայ կամ Սեանայ (Գեօգչա) լիճն է, որ ունի 70 վ. երկարութիւն, 30 վ. լայնութիւն:

4. ԿԼԻՄԱՆ, ԲՈՅՍՈՒՐԸ, ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱՆՔԵՐԸ

Կովկասի կլիման բազմազան է. հիւսիսում բարեխառն է, իսկ հարավում՝ տաք:

Ինչպէս կլիման, նոյնպէս և բոյսերն ու կենդանիները բազմազան ու բազմատեսակ են:

Կովկասը հարուստ է հանքերով: Ստացւում է նաւթ, աղ, պղինձ, արծաթ, երկաթ, բարածուխ և այլն:

5. ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ

Կովկասն ունի մօտ 11 միլ. բնակիչ: Նրանք բաժանւում են մօտ 45 ազգերի: Դրանցից 3 միլ. ուսման են, 1¹/₂ միլ. վրացիներ, 1¹/₂ միլ. հայեր, մնացածը՝ պարսիկներ, թուրքեր, բրգեր, լեզգիներ, չերքեսներ, արխազներ, հրէաներ, յոյներ, գերմանացիներ, ասորիներ և այլն:

6. ԱՐԴԻԻՆԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կովկասի բնակիչների զբաղմունքն է գլխաւորապէս երկրագործութիւնը, այգեգործութիւնը, անասնապահութիւնը, տնայնագործութիւնը, զինագործութիւնը և այլն:

Կովկասում կան կաշւի, թղիքի, ծխախոտի, սաւնի, ձիթի, ապակու և այլ գործարաններ: Կովկասը դրսի երկրների հետ կապւած է ցամաքային և ծովային բազմաթիւ ճանապարհներով:

7. ԿՈՎԿԱՍԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Անդրկովկասն ունի 6 նահանգ, 2 վիճակ, մէկ շրջան: Նահանգներն են՝ Թիֆլիսի, Գանձակի, Բազւի, Երևանի, Քութայիսի և Սև ծովի: Վիճակներն են՝ Կարսի և Դաղըստանի: Շրջանն է՝ Զաքաթալայի:

Հիւսիսային Կովկասն ունի 1 նահանգ և 2 վիճակ: Նահանգն է՝ Ստաւրոպոլի: Վիճակներն են՝ Կուբանի և Թերեքի:

8. ԿՈՎԿԱՍԻ ՆԱՀԱՆԳԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Բացի Թիֆլիսից Կովկասում կան նաև հետևեալ նահանգական քաղաքները:

Ա. Գանձակի նահանգ. — Թիֆլիսի նահանգի արևելեան կողմը գտնուում է Գանձակի նահանգը, որի նահանգական քաղաքն է Գանձակը: Թուրքերը սրան անւանում են Գանջա, իսկ ռուսները՝ Նիզամետապուլ: Շինւած է Կուր գետի մէջ թափւող Գանձակ գիտակի վրայ: Քաղաքն ունի մօտ 40,000 բնակիչ, որից մեծ մասը թուրքեր են, ֆուցածները՝ հայեր և ռուսներ: Քաղաքի հնութիւններից նշանաւոր են՝ պարսիկների Շահ-բասի մզկիթը, հայերի ս. Յովհաննէս եկեղեցին: Նահանգի բնակիչները պարապում են մեծ մասամբ մետաքսագործութեամբ, երկրագործութեամբ. քաղաքի բնակիչները՝ այգեգործութեամբ, գինեգործութեամբ և արհեստներով: Յայտնի են Գանձակի խաղողն ու նուռը:

Բ. Բազումի նահանգ. — Գանձակի նահանգից դէպի արևելք գտնուում է Բազումի նահանգը: Սրա նահանգական քաղաքն է Բազումը: Սա շինւած է Կասպից ծովի ափին և նաւահանգիստ է: Բաքուն յայտնի է նաւթի արգիւնաբերութիւնով: Քաղքի շրջակայքը հարուստ է նաւթի հանքերով: Տարեկան արտադրւում է մօտ 300 միլիօն փութ նաւթ: Բնակիչներից մեծ մասը թուրքեր են, ֆուցածները՝ հայեր և ռուսներ: Դրանցից մեծ մասն էլ աշխատում են նաւթահանքերում և նաւթային այլեայլ գործարաններում:

Գ. Երեւանի նահանգ. — Գանձակի նահանգի հարաւային կողմը գտնուում է Երեւանի նահանգը, որի նահանգական քաղաքն է Երեւանը: Սա շինւած է Զանգու գետի վրայ: Նահանգի բնակիչներն են՝ հայեր, թուրքեր, քրդեր և յոյ-

ներ: Երեւանը ծաղկած է մանաւանդ պարտիզպանութեամբ: Յայտնի են Երեւանու մրգերը, մանաւանդ խաղողն ու գուգման: Երեւանից մօտ 18 վերստ հեռաւորութեան վրայ գտնուում է Էջմիածինը, որտեղ նստում է հայոց կաթողիկոսը: Այդտեղ է գտնուում Գէորգեան ճեմարանը: Երեւանին մօտեն գտնուում՝ Բանաբեռ գիւղը, ուր ծնւել է մեր անտարակցին, մեր յայտնի գրողներ Պերճ Պոսեանն ու Սմբատ Շահադիզը: Օշական գիւղը, որտեղ գտնում է հայոց տառերը գտնող Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը, վերջապէս՝ Սեւանայ լիճը, որի մէջ եղած կղզու վրա շինւած է Սեւանայ հինաւուրց վանքը:

Դ. Բուծայիսի նահանգ. — Սրա նահանգական քաղաքն է Բուծայիս, որ շինւած է Ռիոն գետի վրայ: Բնակիչները մեծ մասամբ վրացիներ են, կան նաև հայեր և ուրիշ անհանգիստ է: Նահանգի բնակչութիւնը պարապում է այգեգործութեամբ, երկրագործութեամբ և ծխախոտի մշակութեամբ: Այս նահանգի նշանաւոր քաղաքն է Սեւծովի ափին շինւած նաև Բաթում՝ նաւահանգիստը: Երկաթի խողովակներով Բազումից Բաթում նաւթ են մղում:

Ե. Սեւծովի նահանգ. — Սրա նահանգական քաղաքն է Նովորոսիյսկ, որ միկնոյն ժամանակ նաւահանգիստ է Սեւծովի վրայ: Նահանգը հարուստ է խիտ անտառներով, քաղաքը՝ իբրև նաւահանգիստ՝ իր առևտրով:

9. ԿՈՎԿԱՍԻ ՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ԵՒ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ա. Կարսի վիճակ. — Սրա գլխաւոր քաղաքն է Կարս, որ շինւած է Ղարսաշայ գետի վրայ: Սա բերդաքաղաք է. այս քաղաքը ռուսներն առել են տաճիկներից 1877 թւին:

Կարսի վիճակումն է գտնուում Անի աւերակ քաղաքը, որ յայտնի է իր հնութիւններով:

Բ. Դաղստանի վիճակ.— Դաղստանի գլխաւոր քաղաքն է Թէմիր-խան-Շուրա: Ամբողջ վիճակը լեռնոտ է. բնակիչները լեզգիներ են, պարապում են գլխաւորապէս խաշ-նարածութիւնով: Այս վիճակի քաղաքներից, Կասպից ծովի ափին, նշանաւոր են նաև Դերքենդէ և Պետրովսկ քաղաքները:

Գ. Զաքաթալայի շրջան.— Այս շրջանի գլխաւոր քաղաքն է Զաքաթալան, որի բնակիչները մեծ մասամբ լեզգիներ ու թուրքեր են:

10. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ

Կովկասեան լեռնաշխթայից դէպի հիւսիս գտնւող Կովկասի մասը կոչւում է Հիւսիսային Կովկաս: Սրա աչքի ընկնող քաղաքներից նշանաւոր են.—

Ա. Ստաւրապոլի նահանգ, որի գլխաւոր քաղաքն է Ստաւրապոլ:

Բ. Կուրանի վիճակ, որի գլխաւոր քաղաքն է Եկատերինոպոլ:

Գ. Թիւրքի շրջան, որի գլխաւոր քաղաքն է Վյադիկավկազ, որ շինւած է Թիւրքք գետի ափին: Շրջանը յայտնի է իր Պետտիգորսկի հանքային ջրով:

Վ Ե Ր Ջ

Յ Ա Ն Կ

Նախագիտելիք.—

1. Մեր տունը 3

2. Մեր հայրենիքը 4

Ի. ԾՆՆՆԱՎԱՅՐ

Թիֆլիս 5

1. Հին Թիֆլիսը 6

2. Նոր Թիֆլիսը 7

Նախնական եւ պատկերաւոր տեղեկութիւններ

1. Թիֆլիսի մակերևոյթի

կազմութիւնը 8

2. Զրագրական պայմանները 9

3. Կլիման 10

4. Գետնի յատկութիւնը 10

5. Բուսականութիւնը 11

6. Կենդանիները 12

7. Բնակատեղիներ 13

8. Թիֆլիսի բնակիչները 13

9. Պարապմունքներ և արհեստներ 14

10. Թիֆ. նշանաւոր հիմնարկութիւնները 16

11. Հաղորդակցական ճանապարհներ 18

Երկնային մարմիններ եւ մթնոլորտային երեւոյթներ

1. Երկինք 19

2. Արև և նրա տեսանելի շարժումը 19

3. Լուսին և նրա տեսանելի շարժումը 20

4. Աստղեր և նրանց տեսանելի շարժումը 21

5. Մթնոլորտային տեղումներ և երևոյթներ 21

Աշխարհագրական հասկացոյութիւններ

1. Հորիզոն կամ աչքի տեսողութեան սահման 23

2. Հորիզոնի կամ աշխարհի կողմերը 24

3. Կողմացոյց կամ կոմպաս 25

4. Մակերևոյթի կազմութիւնը 26

5. Գետ 27

6. Լիճ և ծով 28

7. Բարեխառնութիւն 29

8. Կլիմա 29

Պարապմունքներ, իշխանութիւն եւ ընակավայր

1. Երկրագործութիւն և հովուութիւն 30

2. Թափառական և նստակեաց կեանք 31

3. Արհեստանոց և գործարան 31

4. Արդիւնաբերութիւն և ար-
դիւնագործութիւն . . . 32

5. Ներմուծող և արտահանող
առևտուր . . . 32

6. Իշխանութիւն . . . 33

7. Կրթական հաստատու-
թիւններ . . . 34

8. Գիւղ . . . 35

9. Քաղաք . . . 35

10. Փողոց, հրապարակ, շու-
կայ . . . 36

Նախապատրաստական ծա-
նոթութիւն քարտէզի

1. Մեր դասարանը . . . 37

2. Նկար կամ պատկեր . . . 37

3. Յատակագիծ կամ պլան . . . 38

4. Յատակագիծ նկարելը . . . 39

5. Գծաչափ կամ մասշտաբ . . . 39

6. Քարտէզ . . . 40

II. ՄԵՐՁԱՒՈՐ ԲՆԱԳԱՆՈՒ
ԹԻՖԼԻՍԻ գաւառ

1. Սահմանները . . . 41

2. Բնագաւառի մակերևոյթի
կազմութիւնը . . . 42

3. Բնագաւառի կլիման . . . 43

4. Ջրագրական և լեռնագրա-
կան պայմանները . . . 43

5. Բնագաւառի բերքը . . . 44

6. Բնագաւառի արդիւնագոր-
ծութիւնը . . . 44

7. Բնակիչների ազգութիւնն
ու կրօնը . . . 44

8. Քաղաքներն ու գիւղերը . . . 46

9. Բնագաւառի ճանապարհ-
ները . . . 49

10. Պարապմունքներ . . . 50
Թիֆլիսի նահանգ

1. Սահմանները . . . 51

2. Մակերևոյթի կազմութիւնն
ու կլիման . . . 51

3. Ոռոգումը, բոյսեր և կեն-
դանիւններ . . . 51

4. Բերքն ու արդիւնագործու-
թիւնը . . . 52

5. Բնակիչներ, կրօն և զբաղ-
մունք . . . 52

6. Նահանգի գաւառական քա-
ղաքները . . . 53

III. ԿՈՎԿԱՍ

Համառոտ տեսութիւն

1. Սահմանները . . . 56

2. Մակերևոյթի կազմու-
թիւնը . . . 56

3. Գետերն ու լճերը . . . 58

4. Կլիման, բոյսերը, կնդա-
նիւններն ու հանքերը . . . 58

5. Բնակիչները . . . 59

6. Արդիւնագործութիւնը . . . 59

7. Կովկասի վարչական բա-
ժանումը . . . 59

8. Կովկասի նահանգական
քաղաքները . . . 60

9. Կովկասի վիճակային և
շրջանային քաղաքները . . . 61

10. Հիւսիսային Կովկաս . . . 62

աթ 1
981

Апр.
3-4471

**ԹԻՓԼԻՍԻ ՄԻ ԽՈՒՄԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԾ ԴԱՍԵԳՐՔՆԵՐԻՑ
ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ**

- 1) Մեր դպրոցը, հայոց լեզուի I տարւայ նոր դասագիրք 25 կ.
- 2) Դասագիրք Հայրենագիտութեան, դ. տարի . 30 կ.

Պատեհար
ՀԻ Խ Բ
գրավաճառանոցում

ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ

1) «Մեր դպրոցը». հայոց լեզուի II տարւայ դասագիրք, ամբողջովին նորութիւն, 2) «Գեղագիր» ուղղագրութեան ձեռագիր պատկերազարդ օրինակներ, երկու մասով և 3) «Հայրենագիտութեան դասագրքի» դ. տարին՝ աշխարհագրական մասով:

ԳԻՆՆ Է 30 ԿՈՊ.
ԿԱԶՄԱԾ 45 ԿՈՊ.

20581